

Fazowość i jej wykładniki w polszczyźnie

NR 3337

Karolina Lisczyk-Kubina

Fazowość i jej wykładniki
w polszczyźnie

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Bożena Witosz

Recenzent
Piotr Wierzchoń

Spis treści

Wstęp	9
-----------------	---

1

Kategoria temporalności

1.1. Sposoby modelowania czasu	13
1.1.1. Koncepcja czasu cyklicznego	14
1.1.2. Koncepcja czasu liniowego	17
1.1.3. Konceptualizacja czasu w języku.	21
1.1.4. Podsumowanie — model czasu w badaniach nad fazowością	23
1.2. Segmentacja temporalna	24
1.2.1. Jednostki temporalne w koncepcji czasu cyklicznego i liniowego	24
1.2.2. Jednostki temporalne w języku	27
1.2.3. Faza i fazowość — ustalenia terminologiczne	29

2

Kategoria aspektu w badaniach nad czasownikami fazowymi

2.1. Aspekt gramatyczny czasownika a fazowość	35
2.1.1. Klasyfikacje czasowników a aspekt gramatyczny	39
2.2. Aspekt leksykalny czasownika a fazowość	44
2.2.1. Aspekt leksykalny czasownika — wprowadzenie	44
2.2.2. Miejsce czasowników fazowych w klasyfikacjach rodzajów akcji	46

3

Prymarne czasowniki fazowe

3.1. <i>Zaczynać (się)</i>	71
3.1.1. Definicja	71
3.1.2. Wymagania składniowo-semantyczne	78

3.1.2.1. <i>Zaczynać</i>	78
3.1.2.2. <i>Zaczynać się</i>	82
3.1.3. Czasowniki bliskoznaczne	84
3.1.4. Czasownik <i>zaczynać (się)</i> i jego bliskoznaczniki — podsumowanie	89
3.2. <i>Kontynuować</i>	91
3.2.1. Definicja	91
3.2.2. Wymagania składniowo-semantyczne	92
3.2.3. Czasowniki bliskoznaczne	93
3.3. <i>Kończyć (się)</i>	94
3.3.1. Definicja	94
3.3.2. Wymagania składniowo-semantyczne	101
3.3.2.1. <i>Kończyć</i>	101
3.3.2.2. <i>Kończyć się</i>	104
3.3.3. Czasowniki bliskoznaczne	105
3.3.4. Czasownik <i>kończyć (się)</i> i jego bliskoznaczniki — podsumowanie	107
3.4. Podstawowe czasowniki fazowe w ujęciu teorii leksykalnych	108
3.5. Reguły przekształceń zdań z prymarnymi czasownikami fazowymi	117

4

Wtórne czasowniki fazowe

4.1. Wtórne fazowe czasowniki prefiksalne	125
4.1.1. Czasowniki sygnalizujące inicjalność	126
4.1.2. Czasowniki sygnalizujące intraterminalność	131
4.1.3. Czasowniki sygnalizujące finalność	133
4.1.4. Wtórne fazowe czasowniki prefiksalne — podsumowanie	135
4.2. Wtórne fazowe czasowniki bezprefiksalne	137

5

Analizyzy werbo-nominalne sygnalizujące fazę

5.1. Czasowniki podporowe w funkcji sygnalizatora fazowości	145
5.1.1. Czasowniki ruchu	145
5.1.1.1. AWN z czasownikami ruchu oznaczające preinicjalną fazę akcji	146
5.1.1.2. AWN z czasownikami ruchu oznaczające inicjalną fazę akcji	151
5.1.1.3. AWN z czasownikami ruchu oznaczające intraterminalną fazę akcji	154

5.1.1.4. AWN z czasownikami ruchu oznaczające finalną fazę akcji	158
5.1.1.5. Czasowniki ruchu w konstrukcjach analitycznych wyrażających fazy akcji – podsumowanie	161
5.1.2. Czasowniki procesualne	163
5.1.3. Czasowniki momentalne	172
5.2. AWN oznaczające stany emocjonalne	183
5.2.1. AWN z rzeczownikiem <i>niepokój</i> oznaczające fazę inicjalną	192
5.2.2. AWN z rzeczownikiem <i>niepokój</i> oznaczające fazę intraterminalną	195
5.2.3. AWN z rzeczownikiem <i>niepokój</i> oznaczające fazę finalną	198
Zakończenie	201
Bibliografia	203
Summary	207
Zusammenfassung	207

Wstęp

Niniejsza rozprawa stanowi próbę syntetycznego omówienia fazowości i jej wykładników w polszczyźnie (w aspekcie synchronicznym). Kategoria fazy dotychczas nie doczekała się monograficznego opracowania (jakkolwiek prac cząstkowych jest sporo – zob. bibliografia). Interesowała ona językoznawców najczęściej w kontekście badań nad kategorią semantyczno-słotwórczą *Aktionsart*. Czasowniki fazowe (przede wszystkim prefiksalne derywaty dewerbalne, sygnalizujące fazę czynności, procesów i stanów wyrażanych czasownikiem podstawowym) były uwzględniane w różnych klasyfikacjach rodzajów akcji, jednak nie poddawano ich dokładniejszemu analizom (zob. np. PIERNIKARSKI, 1969, 1972; CZOCHRALSKI, 1972; HOLVOET, 1986; KĄTNY, 1994; CZARNECKI, 1998; STAWNICKA, 2002, 2009; WINOGRADOW, 1972; AWIŁOWA, 1976; KLIMONOW, 2000; BONDARKO, BUŁANIN, 1967). Różne propozycje klasyfikacji rodzajów akcji doprowadziły do poważnych rozbieżności tak w zakresie kryteriów zaliczania czasowników do fazowych, jak stosowanej terminologii (zob. rozdział 2.2).

Zasadniczym celem monografii jest zatem zarówno wskazanie gramatycznych wyznaczników fazowości (związanych z kategorią aspektu gramatycznego – zob. rozdział 2.2), jak i – przede wszystkim – zarysowanie pola jej różnych wykładników leksykalnych. Pośrednio zadaniem rozprawy jest także doprecyzowanie terminów związanych z fazowością, funkcjonujących w literaturze przedmiotu. Warto przy tym odpowiedzieć na kilka pytań, w tym zwłaszcza: za pomocą jakich środków językowych można wyrazić w polszczyźnie informację o fazie? Jakiego typu leksemy – poza czasownikami – oraz konstrukcje profilują fazę? Wyrażeniu której z faz służy w polszczyźnie najwięcej środków językowych?

Przedmiot analiz materiałowych stanowią leksemy oraz konstrukcje sygnalizujące etapy przebiegu akcji (fazę inicjalną, intraterminalną i finalną). Omówieniu zostaną kolejno poddane: podstawowe czasowniki fazowe, prymarnie wyrażające fazę akcji oznaczanej przez obligatoryjnie łączący się z nimi czasownik lub rzeczownik (*zaczynać*, *kontynuować* i *kończyć* wraz z bliskoznacznikami, zob. rozdział 3), następnie czasowniki denotacyjnie samodzielne zawierające sem fazy (prefiksalne i bezprefiksalne, zob. rozdział 4),

a także wybrane grupy analityzmów werbo-nominalnych profilujących fazę (zob. rozdział 5). Przeprowadzane badania pozwolą także wskazać derywowane od czasowników rzeczowniki i przymiotniki, w których znaczeniu zawarty jest sem fazy. Analizy te, jakkolwiek skoncentrowane na czasownikach, obejmują również inne środki, za pomocą których można oznaczać fazę akcji.

Bazę materiałową stanowią zasoby Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP) (wyszukiwarka korpusowa Poliqarp, wersja 2; 500M segmentów; ze źródła tego wyekscerpowano zdecydowaną większość ilustracji materiałowej). Wykorzystano też sześć słowników języka polskiego: *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (SJPD), *Słownik języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka (SJPSz), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgółkowej (PSWP), *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja (SWJP), *Inny słownik języka polskiego* pod red. Mirosława Bańki (ISJP) oraz *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza (USJP)¹. Nieliczne przykłady użycia badanych leksemów i konstrukcji pochodzą z Internetu.

W analizie leksykalnych wykładników fazy zostaną zastosowane metody opisu semantycznego, semantyki składnikowej i składni formalnej, a także elementy teorii Sens ↔ Tekst (zob. APRESJAN, 1980). Opierając się na jej założeniach (według Igora A. Mielczuka i Aleksandra K. Żółkowskiego), przedstawię opis w terminach funkcji leksykalnych, które pozwolą zakreślić pole leksykalnych środków wyrażania kategorii fazowości, a przyjęte tu reguły parafrazowania pokażą, jak przy użyciu różnych środków można wyrazić tę samą informację o fazie orzekanej akcji. Przy opisie syntaktycznych własności prymarnych czasowników fazowych sięgnę także do założeń składni generatywnej i metody opisu wykorzystanej w *Słowniku syntaktyczno-generatywnym czasowników polskich*. W rozdziale poświęconym analityzmom werbo-nominalnym, współtworzącym to pole znakowe, wykorzystana zostanie również teoria metafor pojęciowych, co umożliwi ukazanie różnych sposobów konceptualizacji przebiegów fazowych. Monografia nie jest zatem konsekwentna metodologicznie, jednak sądzę, że zaaplikowanie do opisu wykładników fazy kilku metod badawczych daje pewną szansę pełniejszego wyjaśnienia zjawiska fazowości.

---

¹ W sytuacjach, w których nie jest istotne porównywanie definicji badanych leksemów, opieram się najczęściej na *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. S. Dubisza (wybór leksykonu motywuję tym, że jego podstawy źródłowe obejmują wcześniejsze słowniki, między innymi słowniki pod redakcją W. Doroszewskiego, M. Szymczaka oraz M. Bańki).

Phasality and Its Indicators in the Polish Language

Summary

This monograph constitutes an attempt at a synthetic description of phasality and its indicators in the Polish language (synchronic aspect). The primary aim of the author has been to establish the scope of various lexical indicators of phasality, including: primarily phasal verbs (synsemantic, e.g. *zaczynać* — *to begin*, *kontynuować* — *to continue*, *kończyć* — *to finish*, as well as their synonyms), secondarily phasal verbs (autosemantic, nonprefixal or prefixal with prefixes *za-*, *nad-*, *wz-*, *roz-*, *prze-*, *po-*, *od-*, *wy-*, *do-*, *na-*, *o-*), phasal nouns (e.g. *początek* — *beginning*, *koniec* — *end*), phasal adjectives (e.g. *początkowy* — *initial*, *końcowy* — *final*), verbo-nominal predicates profiling phases of action (with verbs of movement, processual, and momentary verbs functioning as verbalisers). As a result, a wide scope of phasal lexicon has been established. The practical analysis is accompanied by a theoretical reflection on the grammatical and lexical aspect of phasal verbs, their connectivity as well as mutual substitutability. The in-depth thought on the category of the aspect has allowed the author to regulate the heterogeneous terminology concerning phasality. The research material has been excerpted from the databases of the National Corpus of Polish as well as contemporary dictionaries of the Polish language. From the methodological point of view, the monograph is situated within the structural and cognitive schools of thought.

Die Phasenumwandlung und deren Ausdrücke im Polnischen

Zusammenfassung

Die Monografie ist ein Versuch, die Phasenumwandlung und deren Ausdrücke in der polnischen Sprache synthetisch (unter dem synchronischen Aspekt) zu erörtern. Die Verfasserin bezweckte, die Felder von verschiedenen lexikalischen Ausdrücken der Phasenumwandlung zu umreißen, zu denen primäre Phasenverben (semantisch unvollständige Verben, z.B.: *zaczynać* (dt.: *beginnen*), *kontynuować* (dt.: *fortsetzen*), *kończyć* (dt.: *enden*) und deren Synonyme), sekundäre Phasenverben (semantisch vollständige Verben ohne Präfixe oder mit den Präfixen: *za-*, *nad-*, *wz-*, *roz-*, *prze-*, *po-*, *od-*, *wy-*, *do-*, *na-*, *o-*), Phasensubstantive (z.B.: *początek* (dt.: *Anfang*), *koniec* (dt.: *Ende*), Phasadjektive (z.B.: *początkowy*, *końcowy*), die bestimmte Handlungsphasen profilierenden verbnominalen Phrasen (mit den der Verbalisierung dienenden Bewegungsverben, durativen und terminativen Verben) gerechnet wurden. Im Resultat wurde ein weit reichendes Feld der Phasenlexik geschildert. Mit jeder Analyse geht theoretische Reflexion über den grammatischen und lexikalischen Aspekt der Phasenverben, deren Kombinierbarkeit und gegenseitigen Ersetzbarkeit einher. Die Überlegungen zum Aspekt ließen noch zusätzlich uneinheitliche Terminologie auf dem Gebiet der Phasenumwandlung ordnen. Das Forschungsmaterial wurde aus den Datenbanken des Nationalen Korpus der Polnischen Sprache und aus gegenwärtigen Wörterbüchern der Polnischen Sprache exzerpiert. In Hinsicht auf Methodologie gehört die vorliegende Monografie dem strukturellen und kognitiven Gebiet.

Redakcja, projekt okładki i stron działowych
Aleksandra Gaździcka

Redakcja techniczna
Barbara Arenhövel

Korekta
Jadwiga Gaździcka

Łamanie
Alicja Załęcka

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-593-3
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-594-0
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,0. Ark. wyd. 15,5. Papier
Munken Lynx 100 g   Cena 30 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:
„EXPOL”, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek